

شناسایی و تبیین نقش والدین در نهادینه سازی نماز در خانواده از منظر

اسلام

دکتر عسگر آرمون(۱)؛ محمد صاحبقران فرد(۲)

(۱) دکتری علوم تربیتی؛ مدرس و مسئول آموزش دانشگاه علوم پزشکی اردبیل

(۲) کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی، پژوهشگر و مدرس دانشگاه علوم پزشکی اردبیل

چکیده:

پدیده نمازگری یکی از مسائل عبادی و فرهنگی امروز جامعه اسلامی است که بنا به نتایج تحقیقات از مهمترین عوامل آن کم توجهی و حتی بی توجهی برخی از خانواده‌ها به پرورش دینی فرزندان است. گستره این عوامل به حدی است که اقامه فریضه الهی «نماز» در خانواده‌ها کم رنگ تر شده است. خانواده بعنوان عنصری بنیادی و تأثیرگذار، در تربیت معنوی و ترویج فرهنگ نماز، نقش اساسی دارد. در این میان از راهکارهای مطمئن جهت احیاء و نهادینه سازی فرهنگ نماز در خانواده، تأمل در آیات قرآن کریم و روایات وارد شده از پیامبر اکرم(ص) و ائمه معصومین(ع) است. این مطالعه با هدف «شناسایی و تبیین نقش والدین در نهادینه سازی نماز در خانواده از منظر اسلام»، انجام یافته است. مطالعه حاضر به روش کتابخانه‌ای - اسنادی، در رابطه با الگوها و نحوه کاربرد راهکارهای مکتب اسلام برای والدین در خانواده، جهت نهادینه سازی فرهنگ نماز با ایجاد تغییر و اصلاح در ابعاد؛ «دانشی - شناختی، نگرشی - عاطفی و رفتاری - عملکردی» اعضای خانواده انجام یافت. نتایج حاصل از این مطالعه بیانگر آن است که راهکارها و جهت دهی‌های دین اسلام الگویی کامل برای والدین جهت تسهیل در نهادینه سازی فرهنگ نماز از طریق تغییر و اصلاح در سه حوزه؛ شناختی، نگرشی و رفتاری اعضای خانواده می باشد.

واژگان کلیدی: نماز، والدین، خانواده، دین اسلام.

الف) کلیات

۱-۱: مقدمه

والدین به عنوان اولین و تأثیرگذارترین منابع تربیتی فرزندان، وظایف و مسئولیت‌های خطیر و دشواری را در عرصه تربیت دینی و معنوی و مقابله با انواع کج روی ها و انحراف های اجتماعی و جهت دهی به رفتار آنان عهده دار هستند. سهل انگاری والدین در تربیت فرزندان و جهت دهی و کنترل رفتارهای آنان، آثار فردی و اجتماعی زیان بار و جبران ناپذیری در زندگی آینده فرزندان و جامعه بر جای می گذارد.

در دنیای معاصر که عوامل متعددی در برابر تربیت مطلوب مانع ایجاد کرده اند، نقش و وظایف خانواده ها پرمخاطره تر از گذشته است. کم توجهی والدین در امر تربیت فرزندان، آثار زیان بار و مخربی را در زندگی آینده فرزندان بر جای می گذارد. اگر کودک در محیطی تربیت شود که اعضای آن به حوزه های تربیتی معنوی و عبادی - به خصوص در زمینه اقامه نماز - بی توجه هستند، بی تردید، این کودک نیز در آینده، الگوی تربیتی مناسبی بر نسل بعدی خود نخواهد بود. والدین باید تربیت صحیح فرزندان را از دوران کودکی و حتی قبل از تولد فرزند آغاز نمایند و راهنمای تربیتی شایسته ای برای آینده فرزندشان باشند؛ زیرا در بزرگ سالی، تربیت و شخصیت فرد به طور کامل تکوین می یابد و تغییر و اصلاح آن، بسیار دشوار می باشد.

یکی از ابعاد تربیت عبادی-معنوی که امروزه در خانواده ها بدان کم توجهی شده است، فرهنگ اقامه نماز است. بی توجهی به این امر آثار و عواقب جبران ناپذیری را بر فرد، خانواده و جامعه اسلامی در پی خواهد داشت. بنابراین در راستای احیاء فرهنگ نماز و گسترش آن در سطح جامعه، بنیادی ترین و تأثیرگذارترین نقش را خانواده به عهده دارد. بر این اساس، ضرورت دارد که والدین جهت نهادینه سازی فرهنگ نماز در خانواده و در بین فرزندان، برنامه ریزی منسجم و مناسبی داشته باشند. جهت نیل به این هدف، والدین ضمن اینکه نمونه و الگوی مناسبی برای فرزندان خود باشند، با تشریح احکام اسلامی و تبیین سیره تربیتی انبیاء الهی و ائمه معصومین(ع) در زمینه اهمیت نماز و آثار و فوائد آن برای خانواده، در نهادینه سازی فرهنگ اقامه نماز گام های مؤثری بردارند.

بر همین اساس، تشریح رویکرد دین مبین اسلام در حوزه فرهنگ نماز و الگوگیری والدین از این رویکردها جهت نهادینه سازی آن در خانواده، محور مورد بررسی این مطالعه است.

۱-۲: بیان مسأله

تربیت همه جانبه انسان نیازمند شناخت دقیق و همه جانبه ویژگی های فردی، استعدادها، شرایط محیطی، موانع و محدودیت ها و نحوه به کارگیری روش های مناسب تربیتی است. بدون شناخت کامل فرد، در مسیر تربیت انسانی موفقیت حاصل نخواهد شد. در این میان خانواده نقش انکار ناپذیری در جهت دهی به آینده فرزندان دارد. جامعه سالم و خلاق از طریق تربیت صحیح فرزندان در خانواده ایجاد می شود. با توجه به اینکه در گام اول این

والدین هستند که بر تربیت کودک تأثیر می گذارند؛ والدین باید قبل از ورود فرزندان به جامعه، به رشد و تربیت صحیح وی در ابعاد؛ معنوی، مادی، جسمانی، اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی، فردی و... تلاش نمایند و محیط مساعدی را برای فرزندان ایجاد کنند تا استعدادها و توانمندی های آنها به نحو مطلوبی شکوفا گردد.

در سالهای اخیر مسائل مختلف تربیتی، خانواده ها را با چالش ها و تهدیدهای جدی مواجه ساخته است. از مهمترین این چالش ها و آسیب ها مربوط به حوزه عبادی- معنوی و به خصوص فرهنگ اقامه نماز در خانواده می باشد. کم توجهی بر این حوزه از تربیت، آثار و تبعات جبران ناپذیری را به دنبال داشته است و هر روز آثار منفی و زیان بار آن گسترده تر می شود. از جمله نتایج این آسیب ها؛ تضعیف مبانی اعتقادی و باورها در خانواده، تضعیف روابط عاطفی و گسترش آیین ها و مسلک های موهومی و خرافی در جامعه می باشد.

افزون بر این، ارتباط کم و یا نامناسب والدین و فرزندان، پدید آمدن رقیب های اثرگذار و قوی در برابر خانواده (اینترنت، رسانه های ماهواره ای، شبکه های اجتماعی مجازی و ...) و مهم تر از همه کم رنگ شدن ارزشها و باورهای دینی و معنوی در اغلب خانواده هایی که از نماز فاصله گرفته اند، موجب گردیده تا بحران های تربیت معنوی در آستانه ظهور باشد. این آسیب ها و بحران های تربیتی در جهان معاصر موجب به مخاطره افتادن و تضعیف نقش تربیتی خانواده ها شده است.

نتایج بررسی های انجام شده توسط اندیشمندان و پژوهشگران حوزه علوم تربیتی، نشانگر آن است که در جهان امروز، معیشت اخلاقی- تربیتی بشر در نتیجه متزلزل شدن نظام های ارزشی و تضعیف مبانی مقدسات، تهدید شده است؛ پایدارترین عقاید دینی از وی گرفته

شده، اندیشه های مکانیکی و بی پایه جایگزین آن گشته و انسان با بحران های متنوع درونی و بیرونی مواجه شده است که مهم تر از همه بحران معرفت دینی و بدتر از آن، بحران تربیت دینی می باشد (کریمی، ۱۳۸۴: ۱۶ - ۱۷).

در این راستا، والدین، برای ایفای نقش تربیت معنوی و احیاء فرهنگ نماز در خانواده، ابتدا باید در حوزه اقامه نماز آسیب شناسی کنند و نقاط قوت و ضعف و فرصت ها و تهدیدهای پیش رو را ترسیم نمایند. با شناسایی دقیق و کامل وضعیت، می توان نقاط قوت ها را تقویت و ضعف ها را به حداقل رساند و بستر مناسب را جهت استفاده از فرصت ها و تبدیل تهدیدها به فرصت فراهم ساخت. در این راستا، دقت در الگوهای تغییر و اصلاح در ابعاد شناختی، نگرشی و عملکردی اعضای خانواده نسبت به اقامه نماز باید در برنامه های تربیتی لحاظ شود.

این مطالعه با هدف شناسایی و تبیین نقش والدین در نهادینه سازی و ترویج فرهنگ اقامه نماز در خانواده و رفع موانع موجود و تبیین دیدگاه اسلام در این زمینه، انجام می یابد. جهت تحقق این خواسته به بررسی آیات قرآن کریم و روایات وارد شده از پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) به عنوان الگویی شایسته، برای مواجهه با چالش های متعدد و موانع اقامه نماز در خانواده و راهکارهای رفع آن پرداخته می شود.

۳-۱. اهداف مطالعه

الف) هدف کلی:

— شناسایی و تبیین نقش والدین در نهادینه کردن نماز در خانواده از منظر اسلام

ب) اهداف جزئی:

- ۱- آشنایی با انواع آسیب ها و چالش های تربیتی در حوزه نماز در خانواده؛
- ۲- شناسایی نیازهای تربیتی در اقامه نماز در خانواده از دیدگاه صاحب نظران تربیتی و دین اسلام؛
- ۳- اولویت بندی نیازهای تربیتی در ترویج نماز در خانواده توسط والدین متناسب با الگوی تربیتی اسلامی؛
- ۴- ایجاد تغییر در نحوه ترویج فرهنگ نماز توسط والدین بر مبنای رویکرد اسلام؛
- ۵- آگاهی از نحوه تبعیت اعضاء خانواده از راهکارهای دین اسلام در نهادینه سازی فرهنگ نماز.

۱-۴: ضرورت و اهمیت مطالعه

بررسی رویکردهای مختلف در زمینه تربیت عبادی تبیین کننده این است که هدف تربیت عبادی، رسیدن به کمال فردی، قرب الهی، سعادت دنیوی و اخروی انسان است. اهمیت تربیت بدان حد بالاست که پیامبر اکرم(ص) هدف از رسالت خویش را تربیت اخلاقی معرفی نموده است: رسول اکرم (ص) می فرماید: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۱: ۱۸۷)؛ برای تکمیل مکارم اخلاقی برانگیخته شدم. در این راستا از عوامل زمینه ساز در شکوفایی تربیت اخلاقی - عبادی، نماز و اقامه آن می باشد.

با عنایت به اینکه، منابع غنی و معتبر(اسلامی و روایی) فراوانی مؤید برتر بودن رفتار و بینش اسلامی جهت نمایاندن شاخصه های تربیت عبادی و به خصوص ترویج فرهنگ نماز می باشد، این امر تبیین کننده اهمیت و ضرورت مطالعه معارف اسلامی در این زمینه است.

از دیگر علل تبیین کننده اهمیت و ضرورت مطالعه حاضر این است که از دیدگاه اسلامی نماز از مهم ترین اعمال عبادی است آن چنان که قبولی سایر اعمال در گرو قبولی نماز است: «أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ الْعَبْدُ عَلَيْهِ، الصَّلَاةُ فَإِنْ صَحَّتْ لَهُ الصَّلَاةُ صَحَّ مَسْأَوَاهَا، وَإِنْ رُدَّتْ رُدَّ مَسْأَوَاهَا» (همان، ج ۳: ۲۵)؛ اولین عملی که از انسان مورد محاسبه و بررسی قرار می گیرد نماز است، چنانچه صحیح و مقبول واقع شود، بقیه اعمال و عبادات نیز قبول می گردد و اگر نماز مردود شود سایر اعمال نیز رد خواهد شد.

افزون بر این عواملی نظیر؛ کامل و متعالی بودن الگوی تربیتی اسلام و اینکه منابع علمی و دینی متعددی تأیید کننده الگوی تربیتی اسلامی بوده اند، تبیین کننده ضرورت و اهمیت مطالعه حاضر است.

۱-۵: سوالات مطالعه

۱. آسیب ها و چالش های تربیتی در حوزه اقامه نماز در خانواده امروز کدام حیطه ها را شامل می شود؟
۲. با چه خط مشی هایی می توان با چالش های اقامه نماز در خانواده مقابله و از بروز آن پیشگیری نمود؟
۳. آیا بین دیدگاه صاحب نظران تربیتی و اسلام در رابطه با نیازهای تربیتی در زمینه اقامه نماز در خانواده ارتباطی وجود دارد؟
۴. آیا بین تغییر در شیوه ترویج فرهنگ نماز توسط والدین و تحقق اهداف تربیت عبادی مطابق دیدگاه اسلام رابطه وجود دارد؟

۵. تا چه حد راهکارهای مکتب اسلام جهت رفع چالش های اقامه فرهنگ نماز در

خانواده معاصر کارساز است؟

۶. الگوی مناسب تغییر شیوه نهادینه سازی فرهنگ نماز از دیدگاه اسلام چه نوع الگویی

است؟

۶-۱: روش مطالعه

مطالعه حاضر، به روش کتابخانه ای - اسنادی انجام یافته است. بدین صورت که نتایج پژوهش های میدانی مرتبط در مجلات علمی - پژوهشی و گزارش تحقیقات انجام یافته و نیز اسنادی نظیر؛ منابع اصیل دینی، تفاسیر قرآن، کتب ارزشمند اندیشمندان اسلامی، کتب معتبر که حاوی احادیث و روایات منقول از ائمه معصومین(ع) و متون تربیتی است، بررسی و مرور گردید. سپس با استفاده از فرم های فیش برداری، اطلاعات کافی گردآوری و ثبت شد و در راستای دستیابی به اهداف پژوهش، توصیف و تحلیل گردید.

۷-۱: یافته های پژوهش: یافته های این مطالعه بر اساس سوالات پژوهش به شرح ذیل است:

یافته های سوال ۱: عمده ترین آسیب ها و چالش های تربیتی در حوزه اقامه نماز در

خانواده امروز شامل حیطه های؛ شناختی، عاطفی-نگرشی و رفتار عملی می باشد.

یافته های سوال ۲: با استفاده از مدیریت و برنامه ریزی استراتژیک تربیتی و پیاده سازی

الگوهای فراکنشی می توان با چالش ها و موانع اقامه نماز در خانواده مقابله و از بروز آن

پیشگیری نمود.

یافته های سوال ۳: مطابق بررسی انجام شده، در رابطه با نیازهای تربیتی در زمینه اقامه نماز در خانواده بر اساس دیدگاه صاحب‌نظران تربیتی و اسلام همسو می باشد و هر دو دیدگاه بر تغییرات در خانواده در راستای استفاده مناسب از الگوهای تربیت عبادی در خانواده تأکید می کنند.

یافته های سوال ۴: بین تغییر در شیوه ترویج فرهنگ نماز توسط والدین و تحقق اهداف تربیت عبادی مطابق دیدگاه اسلام ارتباط مثبت و مستقیمی وجود دارد.

یافته های سوال ۵: راهکارهای مکتب اسلام در حد بالایی جهت رفع چالش های اقامه فرهنگ نماز در خانواده معاصر کارساز و اثربخش است.

یافته های سوال ۶: الگوی مناسب تغییر شیوه نهادینه سازی فرهنگ نماز از دیدگاه اسلام الگوی تغییر و اصلاح تدریجی و گام به گام است نه تغییرات سریع و دفعی.

۸-۱: تعاریف متغیرهای مطالعه

نماز: در لغت نماز به معنی عبادت، پرستش، نیاز، بندگی و اطاعت می باشد(دهخدا، ۱۳۸۲: ذیل واژه نماز). نماز یکی از واجبات دین است و عبادتی است که مسلمانان پنج بار در شبانه روز به جا می آورند و در واقع نشانگر تواضع و فروتنی انسان در برابر خداوند و نیازمندی انسان به خدا و نماد بی نیازی خداوند است. نماز در واقع وسیله تشکر از نعمتهای خدا، شیوه ای برای سنجش انسان، وسیله تقرب به خدا، اولین واجب بعد از ایمان به توحید و معاد، از اصلی ترین سفارش انبیاء، سبب نشاط مومنان در پیشگاه خدا، عامل آمرزش گناهان

و موجب قبولی تمام عبادت ها و موجب نجات و عاقبت بخیری انسان است (حسینیا، ۱۳۹۰: ۱۲۲).

خانواده: خانواده به گروه دو یا چند نفره‌ای اطلاق می‌شود که با هم زندگی می‌کنند، درآمد مشترک برای غذا و دیگر ضروریات زندگی دارند و از طریق خون، فرزندخواندگی یا ازدواج، با هم نسبت دارند. در یک خانواده ممکن است یک یا چند خانواده زندگی کنند (اعزازی، ۱۳۸۵: ۶۴). برخی خانواده را یک سازمان اجتماعی دانسته، بعضی روابط خویشاوندی و همخونی را پایه تشکیل خانواده تلقی کرده، عده‌ای دیگر عامل اقتصادی، و گروهی نیز عوامل روانی و جنسی را سبب پیدایش آن دانسته‌اند (کاتوزیان، ۱۳۹۳، ج ۱: ۳-۱).

نگرش: نگرش ترکیبی از باور ها و هیجان هایی است که شخص را پیشاپیش آماده می کند تا به دیگران، اشیا و گروه های مختلف به شیوه ی مثبت یا منفی نگاه کند. نگرش ها ارزیابی از اشیا را خلاصه می کنند و در نتیجه پیش بینی یا هدایت اعمال یا رفتارهای آینده را بر عهده می گیرند (اتکینسون و هیلگارد، ۱۳۷۸: ۱۳۸). آلپورت نیز نگرش را چنین تعریف می کند: «حالتی ذهنی یا عصبی حاکی از تمایل، که از طریق تجربه سازمان یافته و بر پاسخ های فرد به تمامی موضوعات و موقعیت هایی که با آن در ارتباط است، تاثیری جهت دار یا پویا دارد» (اتوکلاين، ۱۳۹۲، ج ۲: ۵۳۸).

دانش: دانش به مجموعه ای از علایم گفته می شود که توضیح معنا یا محتوای تفکراتی است که فرد به شکل قابل توجیه، یقین دارد که آنها صحیح هستند. بنابراین «دانستن» حالتی ذهنی و دارای سه ویژگی است: (۱) شخص یقین دارد که درست است؛ (۲) شخص

می تواند آن را تبیین و توجیه نماید و ۳) آن موقعیت صحیح است یا به نظر می رسد صحیح باشد. در این راستا دانش‌شناسی به مطالعه و بررسی پیرامون دانش و عناصر سازنده آن، یعنی داده و اطلاعات می‌پردازد (ابرامی و فتاحی، ۱۳۸۶: ۲۶).

رفتار: هر فعالیت و عملی که موجود زنده انجام می‌دهد و متضمن کارهای بدنی آشکار و پنهان اعمال فیزیولوژیک، عاطفی و فعالیت عقلی باشد، این اصطلاح برای هر عمل خاص یا مجموعه اعمال به کار می‌رود (شعاری‌نژاد، ۱۳۹۰: ۵۴). همچنین تغییر رفتار به کاربرد مجموعه ای از اصول و فنون یادگیری گفته می‌شود که هدف آن اصلاح رفتار افراد می‌باشد (سانتراک، ۱۳۸۹: ۲۱).

ب) پردازش موضوع

۱-۲: تربیت عبادی - دینی در خانواده

از شاخصه های اصلی تربیت در خانواده، ایمان و تقویت اعتقادات دینی می باشد. از آنجایی که عبادت از نیازهای انکارناپذیر و بنیادی انسان است؛ دین مبین اسلام آن را به منزله یک برنامه کامل و محوری و بسته جامع تربیتی جهت تربیت و پرورش انسان برنامه‌ریزی کرده است؛ اما نداشتن شناخت کافی برخی از والدین به این واقعیت موجب گردیده که برخی تصور کنند که دین اسلام قوائد و شیوه‌ای برای تربیت عبادی و معنوی ندارد.

این در حالی است که در قرآن کریم تقوی، پرهیزگاری و ایمان و معیاری برای میزان بهره مندی انسان از تربیت معرفی شده است: «یا أيها الناس إنا خلقناکم من ذکر و أنثی و

جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ^۱». بنابراین مطابق این آیه و آیات مشابه، ملاک برتری انسان، تقوی و پرهیزکاری است.

در زمینه اهمیت و نقش تربیت عبادی می توان گفت که از بزرگترین ثمرات ایمان و تربیت معنوی، دستیابی به آرامش عمیق انسان است: «الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ^۲»؛ آنان که ایمان آورده اند دل‌هایشان به یاد خداوند آرام گیرد. همانا با یاد خداوند دل‌ها آرام می‌گیرد. همچنین خداوند متعال در آیات متعددی به مقام والای اهل ایمان اشاره کرده و از جمله می‌فرماید: «يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ^۳»؛ خداوند مقام اهل ایمان و صاحبان علم را رفیع و بلند می‌گرداند.

در این راستا، اساسی‌ترین ابعاد تربیت دینی در سنین کودکی، تربیت اعتقادی است. مکتب انسان‌ساز اسلام به این بُعد از تربیت اهمیت ویژه‌ای قائل شده است و همین‌طور روایات متعددی از پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) و سیره رفتاری آنها با فرزندان خویش نقل شده است (محمدی ری شهری، ۱۳۹۱: ۱۱۶).

با تأمل در آیات متعدد قرآن کریم (تحریم: ۶، مریم: ۵۵، لقمان: ۱۳ و ۱۷، هود: ۴۴) چنین استنباط می‌شود که از منظر اسلام، خانواده اولین و مهم‌ترین نهاد تربیتی می‌باشد که باید در راستای ارج‌گزاری کرامت ذاتی انسان و هموار نمودن مسیر ارتقاء کرامت اکتسابی بنا نهاده شود. خانواده به‌طور مستقیم بر شخصیت و تربیت فرد تأثیر گذار است و شاکله تربیتی

۱ - سوره ی حجرات، آیه ی ۱۳.

۲ - سوره ی رعد، آیه ی ۲۸.

۳ - سوره ی مجادله، آیه ی ۱۱.

وی را سامان می‌دهد و «از روشن‌ترین جلوه‌گاه‌های رحمت و مودت است که به دلیل مناسبات و روابط ویژه عاطفی، پایدارترین تأثیرات روحی، اخلاقی و رفتاری را در ساختار تربیتی انسان به جای می‌گذارد» (صمدی و رضایی، ۱۳۹۰: ۹۷).

بیشتر خانواده‌های امروز به جهت مواجهه با مشکلات مالی و اقتصادی درگیر حل مسائل معیشتی و مادی شده‌اند و به تربیت دینی و آموزش نماز به آنها کم توجهی نموده‌اند. این امر موجب می‌شود که فرزندان وقتی به مرحله بلوغ رسیدند، علاقه و رغبت چندانی به نماز نداشته باشند. در این راستا رسول گرامی اسلام (ص) فرموده‌اند: «وَبِلِّ الْأَوْلَادِ آخِرِ الزَّمَانِ مِنْ آبَائِهِمْ! فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنْ آبَائِهِمُ الْمُشْرِكِينَ؟ فَقَالَ لَا، مِنْ آبَائِهِمُ الْمُؤْمِنِينَ لَا يَعْلَمُونَهُمْ شَيْئاً مِنَ الْفَرَائِضِ وَإِذَا تَعَلَّمُوا أَوْلَادَهُمْ مَنَعُوهُمْ» (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۲: ۶۲۵)؛ وای بر فرزندان آخر الزمان از شیوه ناپسند پدرانشان، عرض شد یا رسول الله: پدران مشرکشان؟ فرمود: خیر، بلکه پدران مسلمانی که چیزی از فرایض اسلامی و معارف دینی را به فرزندان‌شان نمی‌آموزند و اگر فرزندان از فرایض چیزی فراگیرند بازشان دارند.

بنابراین، والدین به عنوان نخستین الگوهای تربیتی فرزندان، وظایف و مسئولیت‌های خطیر و دشواری را در عرصه تربیت معنوی و شکل دهی به شخصیت آنان عهده دار هستند. والدین با ایفای صحیح نقش تربیت معنوی خویش، باعث ایجاد و تقویت اخلاق و عملکردهای معنوی و دینی فرزندان‌شان می‌گردند.

علاوه بر این، مناسب و شایسته بودن والدین در نقش الگویی، از مهم‌ترین و اثربخش‌ترین روش‌های یادگیری و اجتماعی‌شدن فرزندان در تربیت مطلوب معنوی و دینی است. فرزندان به دلیل آمادگی ذهنی، سادگی و بی‌آلایشی روحی، پاکی سرشت و انگیزه،

تمایل شدیدی به انتخاب الگو در زندگی خود دارند و در اولین گام پدر و مادر را سر مشق و الگوی خویش قرار می‌دهند و در صورت شایسته نبودن الگو و فقدان روابط عاطفی والدین، اثرهای نامطلوبی بر شخصیت فرزندان خواهد گذاشت (فلاح رفیع، ۱۳۹۱: ۳۵).

۲-۲: ترک نماز؛ علل و راهکارها:

نماز به عنوان یک فریضه الهی، مورد تأکید دین اسلام بوده است و سهل انگاری و ترک آن به هر دلیلی در مکتب اسلام مورد نکوهش قرار گرفته است. قرآن کریم کسانی را که از نماز غافل هستند، تهدید نموده است: «فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ»؛ پس وای بر نمازگزاران آنان که از نمازشان غافلند. حضرت امام رضا(ع) نیز، مسلمانان را از غفلت از نماز بر حذر داشته و در تفسیر آیه فوق فرموده است: «سَاهُونَ، عَنْ وَقْتِهِمْ يَتَغَافَلُونَ» (عزیزی، ۱۳۸۹: ۶۰)؛ ساهون آنهایی هستند که غافل از اوقات نمازهای واجب خود هستند.

در همین راستا، امام رضا(ع) فرموده اند که پیروان و شیعیان راستین ما را به سه روش آزمایش نمایید:

اول؛ به اهمیت دادن بر اوقات نماز، که آیا اول وقت نماز را بر پای می‌دارند یا خیر؟ دوم؛ در حفظ اسرار، و سوم؛ از حیث دستگیری و حمایت مالی از برادران دینی (همان: ۶۳).

ترک نماز علل و عوامل مختلفی دارد. بر اساس نتایج بررسی های انجام یافته در این مطالعه، برخی از علل ترک نماز توسط فرد عبارتند از: نامناسب بودن روش دعوت به نماز،

۴ - سوره ماعون، آیات ۴ و ۵.

گناه و آلودگی، شناخت ناکافی نسبت به خدا، شناخت محدود از فلسفه نماز، دنیا زدگی، نداشتن برنامه منسجم درباره نماز.

یکی از عوامل اصلی ترک نماز، نامناسب بودن روش دعوت به نماز و اجبار و تحمیل نماز بر فرد می باشد. از شخص جوانی که نماز را ترک کرده بود، سوال کردند که تو در کودکی اهل نماز بودی چرا الان نماز را ترک کرده ای؟ گفت: از ترس پدرم به اجبار در کودکی و نوجوانی نماز می خواندم! او هنگام نماز صبح، وقتی که در خواب بودم عصا به دست بر بالینم می آمد و با خشونت بیدارم می کرد، اگر لحظه ای دیر برمی خاستم با همان عصا مرا تنبیه می کرد. گاهی در سرمای سوزان زمستان مرا کنار حوض حیاط می برد و می گفت: یخها را بشکن و وضو بگیر! من جز اطاعت چاره ای نداشتم، اما اکنون که جوان و قوی هستم و پدر پیرم حریف من نیست نماز را ترک کرده ام و آن دین عصبایی و اجباری را رها نمودم (میرکمالی، ۱۳۹۴: ۳۲).

مؤثرترین راهکارها جهت جلوگیری از ترک نماز، استفاده از روشهای تربیتی غیر مستقیم است. بر این اساس جهت ممانعت از سهل انگاری فرزندان در اقامه نماز و یا در حالت حادثه؛ جهت جلوگیری از ترک نماز، باید تغییرات اساسی در شناخت، نگرش و علاقه مندی ها و نیز در رفتارها و عملکرد فرزندان ایجاد گردد. بدین صورت که والدین به فرزندان در مورد علل وجوب نماز و آثار و ثمرات آن (تغییر و اصلاح شناخت) توضیح دهند و با استفاده از روشهای خوشایند، برخورد شایسته و تشویق کودکان جهت گرایش به نماز (تغییر و اصلاح نگرش) و نیز با عملکرد مطلوب خویش و التزام عملی به اقامه نماز و دوری از اعمال نهي و منکر (تغییر و اصلاح رفتاری) می توانند به شکل مؤثر و به صورت غیرمستقیم در گرایش فرزندان به نماز اقدام نمایند.

در این راستا، والدین که در سال های نخستین حیات فرزندان، آنها را با عبادت خداوند و اقامه نماز آشنا نموده اند، باید برای فرزندان خود نمونه ای از شخصیت های وارسته را به عنوان الگوهای معنوی به آنها معرفی نمایند تا ضمن اینکه روحیه الگوپذیری در آنها ایجاد شود، آنها بتوانند الگویی شایسته برای تبعیت داشته باشند.

۲-۳: ابعاد تغییرات انسانی جهت نهادینه سازی اقامه نماز

از مجموع منابع مورد مطالعه در مورد اقامه نماز در آموزه های اسلامی چنین حاصل شد که برای نهادینه سازی اقامه نماز در سطح خانواده، نیازمند یک برنامه جامع و کاملی هستیم که این برنامه باید در برگرفته گام های منظمی جهت ایجاد تغییر و اصلاح در سه بُعد شناختی، عاطفی و رفتاری در افراد خانواده باشد. در این راستا خانواده ها در هر بُعد وظایف ویژه ای را باید عهده دار شوند. در ذیل سه بُعد تغییرات (دانشی - شناختی، نگرشی - عاطفی و رفتاری - عملکردی) بر اساس دیدگاه اسلامی مورد بررسی قرار می گیرد.

۲-۳-۱: تغییر در حوزه دانشی - شناختی

یکی از استراتژی های مهم تربیتی برای ورود فرزندان بر عرصه تربیت عبادی و معنوی، پرورش «ابزار شناخت و فهم» به منظور عبادت متفکرانه و ایجاد روحیه تعبد در فرزند است. در این راستا خانواده ها در مرحله نخست باید به فرزندان شیوه اندیشیدن و تفکر را بیاموزند. بدین لحاظ والدین ابتدا باید آموزش را از آشنا نمودن فرزندان با رابطه طبیعت هستی با خدا و به خصوص جایگاه انسان در نزد خدا و وظایف انسان در برابر خداوند شروع نمایند. باید به فرزندان یاد داد که ذکر و یاد خداوند در هر زمان و احوالی باید همراه با تقدیس و تکریم باشد.

پیامبر اکرم(ص) در زمینه اهمیت و جایگاه دانش و شناخت می فرماید: «الْعِلْمُ أَمَامُ الْعَمَلِ» (حکیمی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۱۲۸)؛ علم و شناخت پیشاهنگ و مقدمه عمل است. مطابق این روایت شناخت و آگاهی داشتن قبل از هر اقدام و عملی ضروری است. همچنین ائمه معصومین(ع) به خانواده ها سفارش کرده اند که قبل از هرگونه عملی، اندیشه کنند و در رابطه با آن شناخت و دانش کافی داشته باشند؛ «التَّدْبِيرُ قَبْلَ الْعَمَلِ يُؤْمِنُكَ مِنَ النَّدَمِ» (کلینی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۱۱۳). از جمله بر اساس دیدگاه حضرت امام رضاع(ع) گام اصلی در شناخت حقیقی خداوند، عبادت اوست: «أَوَّلُ عِبَادَةِ اللَّهِ مَعْرِفَتُهُ وَ أَوَّلُ مَعْرِفَةِ اللَّهِ تَوْحِيدَهُ» (صدوق، ۱۳۸۵، ج ۱: ۱۲)؛ نخستین گام در عبادت حقیقی، شناخت خداوند است و اساس شناخت خدا، به یگانگی خواندن او است. در همین راستا، آن حضرت فرموده اند که برترین فرائض بعد از معرفت و شناخت خداوند عزوجل نماز پنجگانه است: «أَفْضَلُ الْفَرَائِضِ بَعْدَ مَعْرِفَةِ اللَّهِ - جَلَّ وَ عَزَّ - الصَّلَاةُ الْخَمْسُ» (عزیزی، ۱۳۸۹: ۶۵).

اهمیت تربیتی عبادت و نیز فراگیری احکام و علوم دینی در فرزندان به حدی زیاد است که ائمه اطهار(ع) خطاب به خانواده ها و مردم فرموده اند: «لَوْ وَجَدْتُ شَابًا مِنْ شُبَّانِ الشَّيْبَةِ لَا يَتَّقُهُ لَضَرَبْتُهُ عَشْرُونَ سَوْطًا» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵: ۳۴۶)؛ اگر جوانی از جوانان شیعه را ببابم که در مقام فراگیری دانش دین نباشد(برای تنبیه او) بیست تازیانه بر او خواهم زد. این امر نشانگر نقش بی بدیل نماز و اهمیت آن در باب تربیت فرزند است. سهل انگاری خانواده در این زمینه آسیب های تربیتی جبران ناپذیری در پی خواهد داشت.

جهت افزایش بصیرت و دستیابی به شناخت کافی فرزندان در زمینه نماز، والدین باید به اهمیت و جایگاه این عمل عبادی اشاره کنند. در همین راستا آیین اسلام در موارد متعددی به تشریح نقش نماز و ضرورت افزایش شناخت مسلمانان نسبت بدان پرداخته است. از دیدگاه

امام باقر(ع) نماز از مهم ترین اعمال عبادی است طوری که قبولی سایر اعمال در گرو قبولی نماز است: «أَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ الْعَبْدُ عَلَيْهِ، الصَّلَاةُ فَإِنْ صَحَّتْ لَهُ الصَّلَاةُ صَحَّ مَسْوَاهَا، وَإِنْ رُدَّتْ رُدَّ مَسْوَاهَا» (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۳: ۲۵)؛ اولین عملی که از انسان مورد محاسبه و بررسی قرار می گیرد نماز است، چنانچه صحیح و مقبول واقع شود، بقیه اعمال و عبادات نیز قبول می گردد و اگر نماز مردود شود سایر اعمال نیز رد خواهد شد.

همچنین تشریح این نکته توسط والدین به فرزندان، که از دیدگاه امام رضا(ع)، نماز ابزار و وسیله نزدیکی پرهیزکاران به خداوند است [«الصَّلَاةُ قُرْبَانُ كُلِّ تَقِيٍّ» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۴: ۴۳)؛ نماز، هر شخص باتقوا و پرهیزکاری را - به خداوند متعال - نزدیک کننده است.] در تلاش برای افزایش شناخت و روی آوری به نماز توسط فرزندان به نماز اثرگذار خواهد بود.

با تأمل و تعمق در آموزه های مکتب اسلام می توان استنباط نمود که والدین علاوه بر آموزش اخلاق و رفتارهای اجتماعی صحیح به فرزندان، فضای حاکم بر خانواده باید زمینه را برای آشنایی فرزندان با تربیت دینی - عبادی فراهم نماید. این شیوه علاوه بر اینکه فرزندان را با پروردگار جهانیان آشنا می سازد؛ در آنان روحیه اعتماد به نفس و نیروی استقامت و پایداری در مقابل تنگناها و سختی های زندگی نیز ایجاد خواهد کرد و در نتیجه «اخلاقیات» انسانی و اجتماعی در خانواده و جامعه گسترش خواهد یافت و از بروز بسیاری از آسیب های تربیتی امروز جلوگیری نمود.

۲-۳-۲: تغییر در حوزه نگرشی-عاطفی

از منظر صاحب نظران حوزه علوم تربیتی، نگرش ها نقش تعیین کننده ای در زندگی، تفکر و عملکردهای فردی و اجتماعی افراد دارند. از طریق تغییر نگرش، زمینه ی تغییر رفتار فراهم

می شود. در واقع لازمه تغییر در رفتارها، تغییر در نگرش است. از این رو اگر والدین بخواهند تغییرات سازنده ای در رفتار فرزندان ایجاد کنند، در گام های اولیه به مطالعه نگرش های آنان و تغییر و اصلاح آن نگرش ها همت گمارند. روانشناسان نیز اعتقاد دارند، نگرش به رفتارهای انسان شکل می دهد؛ تا جایی که مسیر و نحوه رفتار را نیز مشخص می کند (رفیع پور، ۱۳۸۷: ۳۰).

در مکتب اسلام به تغییر نگرش و اصلاح آن توجه و تأکید زیادی شده است. در این زمینه قرآن کریم می فرماید: «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (انفال، آیه ۵۳)؛ این (کیفر) بدان سبب است که خداوند نعمتی را که بر قومی ارزانی داشته تغییر نمی دهد، مگر آنکه آنان آنچه را در دل دارند تغییر دهند و خدا شنوای داناست. در این آیه عبارت «يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» اشاره به تغییر در فکر و نگرش دارد.

والدین در راستای تغییر و اصلاح نگرش و بُعد عاطفی فرزندان نسبت به اقامه نماز بدین نکته توجه کنند که عبادت خدا و اقامه نماز، به دلیل اینکه پاسخی به برترین نیازهای معنوی فرد است، اگر شیوه دعوت به اقامه نماز با توجه به رغبت و رضایت درونی شخص ارائه شود، احساس خوشایند و مطلوبی را در آنان ایجاد می کند و در این صورت فرزندان آن را براحتمی قبول می کنند. علت این امر این است که نگرش، عواطف و احساسات، بیشترین نقش را در ایجاد، رشد و پرورش شخصیت فرزندان دارند.

بنابراین، التزام عملی فرزندان در خانواده به نماز، در قدم های اولیه نیازمند تغییرات اساسی در نگرش ها و دیدگاههای آنان نسبت به اقامه نماز و فلسفه و وجوب آن است، زیرا؛ نگرش از تعیین کننده های مهم رفتار فرد می باشند. این امر بیانگر این است که اگر خانواده

ها بخواهند تغییری در رفتار عبادی فرزندان ایجاد کنند، در قدم اول باید عقیده ای را که موجب ایجاد رفتار آنان شده است را شناسایی و تبیین کنند.

از اصلی ترین نکته در تعلیم نماز به فرزندان این است که اگر فرزندان آمادگی روحی و عاطفی لازم را نداشته باشند، والدین نمی توانند با پند و اندرز و یا سایر روش های ساده و سطحی، تأثیر قابل توجه و سازنده ای در فرزندان ایجاد کنند به صورتی که عبادت و فرهنگ نماز در اعتقاد و باور آنها نفوذ داشته باشد. آموخته های ذهنی، به تنهایی نمی تواند تربیت الهی را به شکل کامل در پی داشته باشد و شخص به آنها اهمیت زیادی نخواهد داد. زیرا دانش، مرحله ای از سطح شناخت می باشد و مراحل بالایی مثل فهمیدن، به کار بستن، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزشیابی را نیز به دنبال دارد که عدم توجه به این مراحل نتیجه مطلوبی را به همراه نخواهد داشت (میرزاییگی، ۱۳۹۳: ۴۴).

اما نکته در خور توجهی که از آموزه های مکتب اسلام بر می آید این است که، گاهی برخی خانواده های معتقد و مؤمن، ارزش ها و اعتقادهای خود را با اجبار و زور به جوان تحمیل می کنند که این روش نادرست، موجب دلزدگی و دوری جوان از اعتقادات و شعائر دینی و فاصله گیری او از والدین خود می شود. برای تربیت صحیح و اصولی فرزندان، در این زمینه باید از موقعیتی آغاز نمود که فرزند از روی میل و علاقه وارد اعمال عبادی شود و در تربیت معنوی از هر گونه اجبار و تحمیل عقیده خودداری نمود.

در این زمینه می توان از راه های مختلفی فرزندان را به انجام اعمال عبادی و از جمله نماز ترغیب کرد، که از جمله این روش ها آشنا نمودن آنان با محیط مساجد است. از منظر اولیای الهی حضور در مساجد دارای فضیلتی بسیار بزرگی است و به یقین یادآوری این عظمت و فضیلت می تواند در تربیت و اصلاح فرزندان نقش مهمی داشته باشد. از منظر اندیشمندان دینی مسجد خانه انبیاء و افراد با تقوی و مؤمنان است (متقی هندی، ۱۴۰۱ق، ج ۷: ۶۵۰). مساجد نور الهی (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۳: ۴۴۷) و از پاکیزه ترین و بهترین مکانها نزد خداوند هستند (متقی هندی، ۱۴۰۱ق، ج ۷: ۶۴۸).

بنابراین بر اساس آموزه های اسلامی، والدین در خانواده باید تلاش کند که اقامه نماز و استمرار بر آن توسط فرزندان همراه با عواطف و احساسات مطلوب و خوشایندی صورت بگیرد. داشتن صبر و تحمل از جانب والدین، فراهم سازی زمینه های احساس رضایت و روحیه شاد، زمینه مساعدی را جهت جذب و گرایش فرزندان به برپایی نماز و داشتن نگرش و عواطف مثبت بدان فراهم می سازد.

۲-۳-۳: تغییر در حوزه عملکردی - رفتاری

رفتار جنبه عملیاتی در انسان است که از آن تعاریف متعددی توسط صاحب نظران ارائه شده است. در روانشناسی به «هر فعالیتی که ارگانسیم (جاندار) انجام می دهد و به وسیله ارگانسیم دیگری یا یک ابزار اندازه گیری قابل مشاهده یا اندازه گیری است» (سیف، ۱۳۹۱: ۴۱) رفتار گفته می شود. بنابراین قابل مشاهده بودن و قابل اندازه گیری و ارزشیابی بودن توسط دیگران، از ویژگی های رفتار می باشد.

یکی از روشهای یادگیری پایدار، مشاهده رفتار است. فرزندان در خانه اغلب از راه مشاهده رفتار والدین، از آنان الگو گیری می کنند. به همین لحاظ، اسلام به مشاهده و تجربه اهمیت فراوانی می دهد؛ زیرا «مشاهده، تجربه، تفکر و تعلیم، وسایلی هستند که به انسان قدرت تشخیص می دهد» (احمدی، ۱۳۹۴: ۸۱). اگر اعمال اعتقادی در مقابل و حضور کودک انجام گیرد، آثار و ثمرات تربیتی وسیعی در پی خواهد داشت.

قرآن کریم جهت تفهیم اهمیت رفتار عملی و عمل به گفتار، سوالات استفهامی ذیل را مطرح می کند: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ * كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ»؛ ای کسانی که ایمان آورده اید! چرا می گوئید آن چه را که خود عمل نمی کنید؟ خداوند سخت به خشم می آید از این که چیزی بگوئید که خود عمل نمی کنید. همچنین در آیه دیگری آمده است: «اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ»؛ آیا شما که کتاب را می خوانید، مردم را به نیکی فرمان می دهید و خود را فراموش می کنید؟ چرا اندیشه نمی کنید؟

ذات و سرشت فرزندان به خصوص در دوران کودکی به گونه ای است که با مشاهده عملکرد و رفتار والدین، سریع تر تأثیر می پذیرند تا با سخنان و گفتار آنان، بنابراین، کودک به دلیل آنکه در مرحله صوری قرار دارد بیشتر از طریق مشاهده رفتارهای والدین، خواهر و برادر خود، سایر اعضای خانواده و اطرافیان می آموزد. والدین باید در ایفای مناسب نقش

۵ - سوره ی الصفّ، آیات ۲ و ۳.

۶ - سوره ی بقره، آیه ی ۴۴.

مربیگری کودک، آنها را با کارهای پسندیده‌ای که نشانگر ایمان و باور قلبی آنها به خداوند است، به سوی تربیت اعتقادی هدایت نمایند و اعمال خود را کنترل و اصلاح نمایند.

کودکان اولین و اساسی ترین گام در تربیت دینی و عبادی را در محیط خانه از طریق مشاهده عملکرد و رفتار عبادی والدین بر می دارند. در این راستا صاحب نظران تربیتی و دینی معتقدند: «وقتی که کودکان و نوجوانان مشاهده می کنند که پدر و مادرشان نسبت به امور مذهبی حساسیت و دقت نظر دارند و به عبادات اهمیت فراوان نشان می دهند و در اوقات نماز با اشتیاق به سوی عبادت می شتابند و در مناسبت های مذهبی و مراسم عبادی شرکت فعال دارند، خودبه خود به این قبیل امور احساس علاقه و نشاط می کنند و مجذوب حالات ملکوتی دعا و مناجات می شوند» (مروجی طبسی، ۱۳۸۷: ۱۶۸).

عده ای دیگر از صاحب نظران علوم تربیتی در تأیید این نکته گفته اند: «برای اینکه کودکان از ابتدا معتقد و خداپرست تربیت شوند، لازم است جسم و جان آنها نیز از نظر ایمان هماهنگی داشته باشد. به همین جهت، اسلام از طرفی پدران و مادران را مکلف نموده است که فرزندان را به خدا متوجه کنند و به آنان خداپرستی و تعالیم دینی را بیاموزند و از طرف دیگر دستور داده است کودکان را به نماز و عبادات تمرینی وا دارند» (فلسفی، ۱۳۸۷، ج ۲: ۱۸۶).

در تربیت عملی باید بین گفتار و رفتار فرد تربیت دهنده هماهنگی و مطابقت وجود داشته باشد. زیرا عدم تناسب و دوگانگی بین گفتار و عمل موجب بی اعتمادی، بلاتکلیفی و سردرگمی فرزندان به والدین می گردد. در مقابل، اگر والدین در خانه و زندگی خویش احکام و دستورات اسلامی را مراعات نمایند؛ به عنوان مثال نماز را اول وقت بخوانند، به

حلال و حرام اهمیت بدهند، صادق و راستگو باشند، بر همدیگر سلام کنند، کلمات ناشایست و زشت بر زبان جاری نسازند، به نماز و سایر واجبات اهمیت دهند، از نعمت‌های بی‌شمار الهی شکرگزاری کنند، در همه حال خدا را یاد کنند، بر خدا توکل و بر ائمه اطهار(ع) توسل کنند و ...، همه اینها به طور غیر مستقیم به فرزندان درس تربیت رفتاری - عملکردی می‌دهد و به طور حتم انعکاس این رفتارها در زندگی و آینده کودک قابل مشاهده خواهد بود.

نتایج تحقیقات انجام یافته نشانگر آن است که رفتار عملی و شیوه برخورد، تأثیر فراوان تری از سخن و کلام دارد و اگر عملکرد متوازن و همراه با گفتار و زبان کلام باشد، تأثیر عمل، عمیق تر و بیشتر خواهد بود. امام صادق(ع) می‌فرماید: «كُونُوا دَعَاةَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ وَ لَا تَكُونُوا دَعَاةَ النَّاسِ بِالْسَبْتِكُمْ» (عاملی، ۱۴۰۲ق، ج ۴: ۲۹۰). این فرمایش حضرت، تبیین کننده این نکته است که افراد اغلب به رفتار عملی و عملکرد شخص توجه می‌کنند نه سن گوینده کلام.

افزون بر این، میزان محبوبیت الگو از دیدگاه فرزند و نیز رعایت تدریجی آموزش نماز و اقامه آن در اثرگذاری به فرزند و تغییر رفتار او نسبت به پایبندی به اقامه نماز سودمند خواهد بود. در این زمینه به حکایتی در این زمینه اشاره می‌شود: از یکی از عارف نامی و صاحب کرامات پرسیدند: چگونه به این مقام دست یافتی؟ گفت: در کودکی نزد یکی از اقوام زندگی می‌کردم، شبی او را دیدم رو به قبله نشسته و مشغول نماز خواندن است. کنارش نشستم تا نمازش تمام شد، گفت برو بخواب. فردا شب نیز بیدار شدم و او را در حال نماز دیدم، باز گفت: برو بخواب. گفتم: دوست دارم هر چه شما می‌گویید من هم تکرار کنم. ایشان مرا رو به قبله نشانید و گفت این عبارت را یک بار بگو (يَا حَاضِرُ وَ يَا نَاطِرُ). وقتی

تکرار کردم، گفتم: برای امشب کافی است. این کار چند شب تکرار شد، کم کم وضو گرفتن را یاد گرفتم و این عمل را تکرار می نمودم. تا جایی که عادت کردم و همیشه قبل از اذان صبح بیدار شده و پس از نماز پیوسته عبارت (يَا حَاضِرُ وَيَا نَاطِرُ) را تکرار می نمودم و از این کار نهایت بهره و لذت معنوی را می بردم تا جایی که بدین مقام دست یافتم (حکیم، ۱۳۹۲: ۱۸۲).

در بعضی از خانواده ها، والدین قبل از بلوغ شرعی فرزندان با این تصور که هنوز زمان تکلیف شرعی آنان فرا نرسیده، آنان را به نماز فرا نمی خوانند. نتایج تحقیقات انجام یافته نیز نشان داده است، که فرزندان که نماز را سبک می شمارند، کسانی هستند که در دوران قبل سن تکلیف خود به اعمال عبادی نپرداخته اند (یوسفیان، ۱۳۹۱: ۵۸).

ضرورت تربیت عبادی و پیش بایست ها و پیش آمادگی های لازم جهت انجام اعمال عبادی، مثل؛ نماز، به وضوح در آیات قرآن کریم و روایات وارد شده از ائمه اطهار(ع) ترسیم گردیده است. از محتوای آیات و روایات چنین استنباط می شود که خانواده ها باید از دوران کودکی و قبل از آغاز بلوغ شرعی فرزندانشان، مقدمات لازم برای فراگیری و گرایش آنان را به انجام اعمال عبادی فراهم نمایند تا علاوه بر ایجاد و تقویت روحیه دین داری و دین باوری، عمل به تکالیف عبادی نیز در آنان زمینه سازی شود. در این راستا حضرت امام رضا(ع) تأکید نموده اند که والدین باید فرزند پسر را از هفت سالگی به نماز خواندن ترغیب کنند: «يُؤَخَذُ الْغُلَامُ بِالصَّلَاةِ وَهُوَ ابْنُ سَبْعِ سِنِينَ» (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۱: ۶۶۰)؛ پسران باید در سنین هفت سالگی به نماز وادار شوند. روایت شده که شخصی از هشتم شیعیان سوال کرد: آیا کسی که پسرش چند روز نماز را ترک کرده، می تواند او را مجبور کند؟ امام فرمود: آن پسر چند سال دارد؟ مرد گفت: هشت سال! حضرت با حیرت پرسید: سبحان الله (بچه هشت ساله) نماز نمی خواند؟! آن شخص گفت: مریض است، امام فرمود: هر مقدار که می تواند نماز بخواند(همان، ج ۳: ۱۳).

مطابق فرهنگ اسلامی، والدین در خانواده باید به فرزندان نحوه رفتار عملی صحیح در هر شرایطی را بیاموزند. از منظر اسلام اهمیت عمل و رفتار عملی به حدی زیاد است که از مراتب و علائم اصلی ایمان فرد بر شمرده شده است، در همین راستا، حضرت علی(ع) نقل فرمودند که پیامبر اکرم(ص) فرمود: ایمان عبارتست از معرفت و شناخت قلبی، اقرار با زبان و عمل با اعضاء و جوارح(صدوق، ۱۳۸۵، ج ۱: ۴۶۵).

بنابراین اگر خانواده ها خواستار تغییر مناسب و اصلاح رفتار فرزندان باشند، باید در قدم اول به اصلاح و تغییر رفتار و شیوه برخورد خود باشند و در رفتار عملی خویش تجدید نظر نمایند. شایان ذکر است که اثر بخش بودن این کار، نیازمند صبر و شکیبایی فراوان است.

جمع بندی و نتیجه گیری

بر اساس نتایج مطالعه حاضر در خانواده های امروز، تربیت عبادی-دینی انسان در نتیجه متزلزل شدن نظام های ارزشی و تضعیف مبانی مقدسات، مورد تهدید قرار گرفته است؛ بایات ترین عقاید دینی از وی سلب شده، اندیشه های سست و بی پایه جایگزین آن گردیده است. آثار سوء این گونه مسائل عبادی، بیشتر در حوزه اقامه نماز قابل مشاهده است. برخی از والدین در خانواده ها در انجام وظایف خود در زمینه اقامه نماز و ترویج آن در خانواده، سستی و اهمال ورزیده اند. کم توجهی والدین بر این مسأله و عدم بازنگری در برنامه های خود در زمینه اقامه نماز، آثار و عواقب جبران ناپذیری در پی خواهد داشت.

همچنین مطابق یافته های این مطالعه، دیدگاه مکتب متعالی اسلام به عنوان الگویی شایسته، برای خانواده ها جهت مواجهه با چالش های عبادی-تربیتی و به خصوص در زمینه اقامه نماز و نحوه ترویج و نهادینه سازی آن در خانواده می باشد.

مطابق نتایج این مطالعه، برای نهادینه سازی فرهنگ اقامه نماز در سطح خانواده نیازمند یک برنامه جامع و کاملی هستیم که این برنامه باید مشتمل بر گام های منظمی جهت ایجاد تغییر و اصلاح در سه بُعد؛ دانشی - شناختی، نگرشی-عاطفی و عملکردی- رفتاری در افراد

خانواده باشد. در این راستا والدین در هر یک از این ابعاد وظایف ویژه ای را باید عهده دار شوند.

در بُعد تغییر در حوزه دانشی - شناختی، والدین باید تغییر و اصلاح لازم در شناخت اعضای خانواده نسبت به محتوا و ضرورت اقامه نماز و آثار و تبعات آن ارائه دهند. از منظر دین اسلام بُعد شناختی به دلیل آشنایی فرزندان با نماز از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

در بُعد تغییر در حوزه نگرشی - عاطفی، بر والدین ضروری است که با ارائه دانش و اطلاعات کامل در مورد آثار و ثمرات دنیوی و اخروی اقامه نماز، نگرش های منفی آنان را نسبت به اقامه نماز تغییر دهند و اصلاحات لازم را در نگرش ها و حوزه عاطفی افراد ایجاد کنند. از دیدگاه اسلام ارائه اطلاعات کافی در زمینه آثار متعالی نماز برای اعضای خانواده، در تغییر و اصلاح نگرش ها و دیدگاه های افراد سودمند است.

در بُعد تغییر در حوزه رفتاری - عملکردی، که در واقع غایت اصلی از برنامه های اصلاح و تغییر است، والدین باید ضمن توصیه فرزندان بر التزام عملی به نماز، خود نیز در پایبندی بر اقامه به هنگام و صحیح نماز ثابت قدم باشند. بر اساس دیدگاه اسلام، رفتار عملی بیش از گفتار والدین در اصلاح و تغییر رفتار فرزندان تأثیر دارد، بنابراین والدین به جهت اینکه الگوی اصلی فرزندان در اقامه نماز می باشند، باید در اقامه مداوم و در اول وقت نماز مبادرت ورزند.

نتایج این مطالعه بیانگر آن است که بر اساس دیدگاه اسلام، والدین در خانواده ها می توانند با برنامه ریزی استراتژیک عبادی - دینی، که این برنامه شامل سه مؤلفه تغییر و اصلاح

در دانش، نگرش و رفتار اعضای خانواده است، در نهادهای سازنده نماز در خانواده مؤثر باشند.

پیشنهادات:

جهت نهادهای سازنده فرهنگ اقامه نماز در خانواده پیشنهادهای ذیل برای والدین ارائه می شود:

والدین با عملکرد و رفتار سنجیده خود در زمینه اقامه نماز (خواندن نماز در اول وقت شرعی و اهتمام و استمرار در انجام فریضه عبادی نماز) خود برای فرزندان الگوی عملی مناسبی باشند. همچنین جهت آشنا سازی فرزندان با مساجد، والدین همراه فرزندان برای اقامه نماز در مساجد حضور داشته باشند. بهتر است والدین کتب آموزشی مفید برای فرزندان در زمینه آموزش نماز تهیه کنند.

تشکر و قدردانی

در اینجا بر خود فرض می دانم از کلیه ی همکاران، بخصوص از حجت الاسلام دکتر کاظم معاضدی^۷ و حجت الاسلام دکتر عبدالله اسدی^۸، که در انجام مطالعه حاضر اینجانب را یاری نمودند، تشکر و قدردانی نمایم.

^۷ - پژوهشگر، مدرس حوزه علمیه و مسئول نهاد نمایندگی رهبری در دانشگاههای استان اردبیل و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی اردبیل.

^۸ - پژوهشگر، مدرس حوزه علمیه و عضو هیأت علمی گروه معارف دانشگاه علوم پزشکی اردبیل.

منابع:

- قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه ای.
- ابرامی، هوشنگ و فتاحی، رحمت الله، شناختی از دانش شناسی، تهران: نشر کتابدار، چاپ اول، ۱۳۸۶.
- اتکینسون و هیلگارد، زمینه روان شناسی، ترجمه حمزه گنجی، تهران: نشر رشد، چاپ دهم، ۱۳۷۸.
- اتوکلاین برگ، روان شناسی اجتماعی (ج ۲)، ترجمه علی محمد کاردان، تهران: نشر اندیشه، چاپ هشتم، ۱۳۹۲.
- اعزازی، شهلا، جامعه شناسی خانواده: با تاکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر، تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان، چاپ چهارم، ۱۳۸۵.
- حسینی، سید احمد، نقش تربیتی نماز، تهران: انتشارات دنیای قلم، چاپ اول، ۱۳۹۰.
- حرعاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه (ج ۴ و ۲۱)، تحقیق: مؤسسه آل البیت، قم: انتشارات مؤسسه آل البیت، چاپ چهارم، ۱۴۰۹ق.
- حکیم، محمد تقی، پدر و فرزند، تهران: انتشارات فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۲.
- حکیمی، محمدرضا و همکاران، الحیاه (ج ۱ و ۲)، مترجم: احمد آرام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۰.
- رفیع پور، فرامرز، آنا تومی جامعه، تهران: انتشارات سهامی، چاپ پنجم، ۱۳۸۷.
- سانتراک، جان دبلیو، روان شناسی تربیتی، ترجمه شاهده سعیدی، مهشید عراقچی و حسین دانش فر، تهران: انتشارات رسا، چاپ سوم، ۱۳۸۹.
- سیف، علی اکبر، تغییر رفتار و رفتار درمانی، تهران: انتشارات آگاه، چاپ نهم، ۱۳۹۱.
- شعاری نژاد، علی اکبر، فرهنگ علوم رفتاری، تهران: نشر سپهر، چاپ هشتم، ۱۳۹۰.

- صدوق، علی ابن بابویه، عیون اخبار الرضا علیه السلام (ج ۱)، مترجمان: علی اکبر غفاری و حمید رضا مستقید، تهران: دارالکتاب اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۵.
- صمدی، معصومه و رضایی، منیره، بررسی نقش تربیتی خانواده در نظام تربیت رسمی و عمومی از دیدگاه علم و دین، پژوهش در مسائل تعیم و تربیت اسلامی، سال نوزدهم، دوره جدید، شماره ۱۲، صص ۹۵ - ۱۱۷، ۱۳۹۰.
- عاملی، محمد مرتضی، الحیاء السیاسیة الامام الرضا علیه السلام (ج ۴)، بیروت: مؤسسه الوفا، ۱۴۰۲ق.
- عزیزی، عباس، نماز و عبادت امام رضا علیه السلام، قم: نشر صلاه، چاپ سوم، ۱۳۸۹.
- فلاح رفیع، علی، روش شناسی الگو در انتقال ارزش ها، اسلام و پژوهش های تربیتی، سال چهارم، شماره ۲، صص ۳۳-۵۷، ۱۳۹۱.
- فلسفی، محمدتقی، گفتار فلسفی؛ کودک از نظر وراثت و تربیت، تهران: نشر معارف اسلامی، چاپ دهم، ۱۳۸۷.
- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی خانواده (ج ۱)، تهران: انتشارات بهمن برنا، چاپ ششم، ۱۳۹۳.
- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی (ج ۲)، تهران: انتشارات مکتب اسلامی، ۱۳۸۲.
- متقی هندی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، بیروت: مؤسسه الرساله، چاپ پنجم، ۱۴۰۱ق.
- محدث نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل (ج ۲، ۳ و ۱۱)، بیروت: دار احیا التراث العربی، الثالثه، ۱۴۰۸ق.
- محمدی ری شهری، محمد، حکمت نامه کودک، قم: دار الحدیث، چاپ چهارم، ۱۳۹۱.

- مروجی طبسی، محمد جواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (ع)، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۸۷.
- میرزابیگی، علی، نقش نیازهای روانی، تهران: نشر ویرایش، چاپ دوم، ۱۳۹۳.
- میرکمالی، سید محمد، مدیریت و رهبری آموزشی، تهران: نشر روان، چاپ هشتم، ۱۳۹۴.
- یوسفیان، نعمت‌الله، تربیت دینی، قم: انتشارات زمزم هدایت، چاپ اول، ۱۳۹۱.

